

*Dorđe Ignjatović**

Pravni fakultet, Univerzitet u Beogradu

SUPERMAKS ZAVODI I ČELIJSKA IZOLACIJA:

Istorijat, pojmovno određenje i razlozi širenja primene

Apstrakt: Pre skoro četrdeset godina najmasovniji zavodski sistem na svetu (američki) iznedrio je prvu supermaks¹ ustanovu sa specifičnim režimom dugotrajne (prolongirane) čelijske izolacije. Od tada su te institucije i navedeni režim predmet ozbiljnih razmatranja i mnoštva kritičkih osvrta koji ipak nisu mogli da spreče da se ne samo u SAD, nego i u mnogim drugim zemljama, osnuju ovakve ustanove. Taj trend nije zaobišao ni Srbiju u kojoj do sada, sem sporadičnih pominjanja da se radi o izuzetku od opšteg pravila o zajedničkom izdržavanju kazne (koji je decenijama bio bitna karakteristika našeg penitencijarnog sistema), nije izazvao poseban osvrt. Iako je za to bilo mnogo razloga. Zato ćemo na početku dati istorijski osvrt na period pre nastanka ovakvih ustanova i ukazati na okolnosti u kojima je osnovan prvi zavod ovakvog tipa. Zatim će biti učinjen napor da se odredi jasna definicija supermaks ustanova i ukaže na razloge njihovog umnožavanja.

Ključne reči: zatvaranje, kazneni zavodi, filadelfijski (pensilvanski) sistem, supermaks, čelijska izolacija

UVOD

U tekstu je dat osvrt na jedan od najkontroverznijih zahvata u savremenoj penološkoj praksi. Trebalo bi objasniti kako je došlo do toga da krajem prošlog veka nekom u Americi padne na pamet da na prostoru jednog prosečnog kupatila (ili, jednostavnije – parking mesta) mesecima ili čak godinama drži ljudsko biće lišeno najvećeg dela stvari koje smatramo neophodnim za normalan život i zašto se takva praksa proširila u mnogim zemljama. Sve to odigrava se dva veka pošto je takav

* Redovni profesor, ignjat@ius.bg.ac.rs .

1 U daljem tekstu biće objašnjeno zašto se ovaj termin uvodi u našu penološku terminologiju i zašto se on ne može izjednačiti sa do sada korišćenim opštim izrazom „ustanova sa maksimalnim obezbeđenjem“ (čija je supermaks posebna podvrsta).

eksperiment u Filadelfiji doživeo fijasko. Treba ući u logiku onih koji se zalažu za otvaranje ovakvih ustanova i opravdavaju njihovo postojanje. No pre toga, biće potrebno dati preciznu definiciju šta se pod izrazom „supermaks ustanova“ podrazumeva. Kao i u drugim slučajevima razmatranje, dakle, treba započeti pojašnjenjem pojmova koje koristimo.

Ovde je potrebno dati još jednu napomenu: u tekstu se nastojalo odgovoriti na jedan deo pitanja koja Jeffrey Ross /2007/ smatra relevantnim za objašnjenje supermaks ustanova.² On pored uobičajenih tema (opšti pogled, fokusiranje na pojedince i efekti boravka u supermaks zavodima) otvara i niz obično zanemarenih: 1) zašto (i da li) su supermaks ustanove neophodne? 2) koje su posebne okolnosti dovele do osnivanja ovakvih ustanova? 3) da li su nastale zato što su danas zatvorenici teži za korigovanje i opasniji? 4) ili zbog neuspeha u upravljanju korekcionim ustanovama? 5) ili zbog pritiska javnosti da se sa kriminalcima obračuna još brutalnije? 6) da li su igde ovakve ustanove doživele javnu osudu i da li su zbog toga ukinute? i 7) postoji li razlika između supermaks zavoda u SAD i onih u „ostatku sveta“?

1. KRATAK ISTORIJSKI OSVRT

1.1. Začeci supermaks ustanova

Zametak penitencijarnih institucija nastao je u Engleskoj u obliku zavoda koji su služili za zatvaranje prostitutki od kojih se očekivalo pokajanje (e. *penitent*) / Davis, 2015:19/, a kazneni zavodi u današnjem smislu reči nastali su Americi.³ U kolonijalno doba, kao načini sankcionisanja kriminalaca korišćeni su smrtna, telesne kazne i javno ponižavanje, a posle Revolucije tom spisku dodat je još i prinudni rad /Kann, 2015:7/. Zatvaranje je dugo vremena imalo sporedan karakter jer su (i) kolonisti⁴ lišavanje slobode smatrali privremenom merom, a ne kaznom.

Vremenom, stanje se menja. U društvu u kome je individualna sloboda smatrana ključnom osobinom ljudskog bića, lišavanje prava na slobodu kretanja postaje ozbiljna sankcija, pogodna da zameni smrtnu i telesne kazne za čitav niz neprihvatljivih dela.⁵ Zatvoreno lice, lišeno porodice i prijatelja, nalazi se u nezavidnom, ponižavajućem položaju. Postepeno u Pensilvaniji raste uticaj reformističkog pokreta koji čine pripadnici kvekerske verske sekte.⁶ U njihovim redovima javlja se ideja da zavodsku izolaciju treba iskoristiti kako bi se prestupniku dala šansa da se

2 Imajući u vidu očekivani obim ovog rukopisa, odgovor na ostala pitanja koja postavlja Ross (pre svega ona koja se odnose na kritike, evropska iskustva i budućnost supermaks ustanova) biće dat u nekom drugom tekstu ovog autora.

3 Michel Ignatieff /1978/ tvrdi da su ove ustanove samo malo mlađe od SAD.

4 Kao i ljudi u Starom i Srednjem veku.

5 Ovoj transformaciji doprinelo je u to vreme rašireno shvatanje o muškosti u značenju lične nezavisnosti i sposobnosti da se nosi teret brige za porodicu. /ibid: 6/.

6 Pod njihovim uticajem još 1682. je ukinuta smrtna kazna za bele silovatelje. Za učinioce – crne robove i dalje je bilo predviđeno vešanje. Jer, u to vreme se smatralo (čak i nekoliko Osnivača SAD su delili to mišljenje) da crnci nisu ljudska bića u pravom smislu te reči. Za njih su bili predviđeni vešanje i telesne kazne /Kann, 2005:12/.

„ponovo rodi“. Zato je na njega trebalo uticati kako bi postao smeran i popravio se – time je društvo, umesto da izgubi – dobijalo građanina.⁷

U takvoj klimi gradi se kazneni zavod u Filadelfiji u kome je prvi put primenjen režim sličan onom koji danas postoji u supermaks ustanovama.⁸ Bio je to čuveni *Walnut Street Jail* osnovan 1790. u kome je kao i u kasnije izgrađenom zavodu Čeri Hill (*Eastern State Penitentiary*, otvoren 1829.) bio primenjen „filadelfijski sistem“ izdržavanja kazne zatvora. Njegovi tvorci verovali su da je moguće preobratiti prestupnike strogom izolacijom i religioznom podukom. Interesantno je da je ovaj režim bio namenjen samo muškim pripadnicima bele rase.⁹ Zavod je tako organizovan da je učinjeno sve kako bi se sprečio bilo kakav kontakt ne samo osuđenika međusobno, nego i njihova komunikacija sa osobljem ustanove. Da bi se usredsredili na razmišljanje o grehu, pokajali se i doživeli moralni preporod, jedino što se od stvari u samici moglo naći, osim inventara, bile su religiozne publikacije. U ćelijama su provodili sve vreme, sem jednosatne šetnje koju su takođe obavljali sami.

Ovo nikako ne znači da je cilj režima bila puka retribucija i mučenje. Kao kuriozitet koji ide u prilog toj tvrdnji može se navesti interesantan podatak: zavod u Filadelfiji imao je centralno grejanje pre Bele kuće u kojoj u Vašingtonu boravi predsednik SAD.

Model primenjen u ovom zavodu učinio se prihvatljivim penitencijarnim vlastima u mnogim delovima Amerike, ali i u nekim evropskim zemljama. Ocenjeno je on ne samo da sprečava loš uticaj zatvorenika jednih na druge,¹⁰ nego je manje opasan za osoblje, jer sprečava nasilje i pobune u zavodima. Istina, nije bilo sporno i da će izgradnja zavoda i njihovo funkcionisanje biti znatno skuplji od dotadašnjih ustanova sa zajedničkim smeštajem zatvorenika.

Međutim, loše strane boravka u ovakvim kaznionicama pokazale su se ubrzo. Primećeno je da je veći broj osuđenika koji su duže boravili u zavodu pokazivao znake duševne poremećenosti, a zabeležen je i veći broj njihovih samopovreda i samoubistava. /Collica, 2005:913/. Prvi pokušaj da se režim ublaži bila je dozvola osuđenima da rade u ćelijama, a još veća je ozvaničena osnivanjem (1821.) zavoda u Oburnu (*Auburn Correctional Facility*, država Njujork). Tu je uveden „sistem ćutanja“ koji je osuđenike zatvarao u samice noću, dok su danju mogli da rade,¹¹ ali uz izričitu zabranu bilo kakve međusobne komunikacije (kršenje ove zabrane

7 Nema sumnje da je jedan od razloga postepenog smanjenja primene smrtne kazne bila svest da se njenim izvršenjem samo povećavao broj samohranih majki i nezbrinute dece.

8 Tracy Hresko /2006/ tvrdi da su prvi slučajevi korišćenja posebnih delova kaznenih ustanova u kojima su ljudi bili smešteni izolovani u ćelijama zabeleženi u doba vladavine engleskog kralja Džordža II (kraj XVII i početak XVIII veka).

9 Čak i kada se kasnije (oko 1790.) počelo sa zatvaranjem crnaca, i dalje se (kao i u slučaju litalica, sirotinje, domorodaca ...) nije verovalo u mogućnost njihovog moralnog preporoda. Zatvaranje je imalo za cilj njihovo stavljanje u sužanjski status u klasičnim kaznionicama u kojima nije ni pomišljalo na primenu tehnika usmerenih na izmenu njihovog ponašanja.

10 „Kriminalna zaraza“.

11 Rubin i Reiter /2018/ navode da je ovaj režim uveden iz praktičnih razloga. Ćelije su bile tako male da su u njima mišići zatvorenika atrofirali, a teskoba je uticala devastirajuće na njihovo psihičko stanje.

bilo je brutalno kažnjavano).¹² Za dalju priču o ovim ustanovama bitna je jedna presuda Vrhovnog suda SAD iz 1890. kojom je režim ćelijskog izolovanja proglašen za previše okrutan. Radilo se slučaju *In Re Medley* u kome je konstatovano da

„značajan broj zatvorenika, čak i posle kraće izolacije, dolaze u stanje poluludila iz koga ne mogu izaći, dok drugi postaju ludački nasilni; treći pribegavaju samoubistvu. Oni koji su poštovali red u ustanovi nisu se popravili i najvećem broju slučajeva nisu više bili sposobni da se kasnije uključe u zajednicu“ / Jeffreys, 2013:126/.

Posle ove presude gase se ustanove u kojima je navedeni režim bio primenjivan da bi 1913. i zavod Čeri Hil u Filadelfiji bio konačno zatvoren. Sve do 1980-tih godina jedini njegovi tragovi bile su ćelije u kojima su smeštani zatvorenici koji su se ogrešili o zavodski režim zbog čega im je izricana disciplinska mera upućivanja u samicu. Međutim, suštinska razlika u odnosu na period od pre dva veka bila je u tome što je većina zakonodavstava predvidela ograničeno trajanje ovakvog boravka (po pravilu 15, odn. u slučaju teških i ponovnih ogrešenja o disciplinu 20 odn. 30 dana);¹³ dobar deo zakonodavstava ima i izričiti odredbu da ova (kaznena) izolacija ne može trajati duže od precizno određenog vremenskog perioda tokom jedne godine.¹⁴

Treba ukazati da su u nekim državama ovakve garancije izostale, pa je u nizu penitencijarnih sistema na najteže zatvorenike primenjivan prikiveni sistem ćelijske izolacije. Oni su odlukom zavodskih vlasti odmah posle puštanja u opšti režim zajedničkog izdržavanja već sutradan ponovo upućivani u samicu tako da su u njoj – izuzev nekoliko dana – faktički provodili celu godinu („model 365–5 dana“). Time je ćelijska kaznena izolacija faktički pretvorena u prolongiranu („administrativnu“) i to znatno pre no što je osnovana prva od institucija o kojima se izlaže u ovom tekstu.

1.2. Okolnosti u kojima je nastao prvi supermaks zavod

Treća četvrtina XX veka vreme je velikog preispitivanja američkog sistema koju prati razočaranje efektima deklarativno proglašene (a nikada stvarno primenjene) filozofije resocijalizacije. Širi se klima koja se najkraće mogla svesti na odgovor na pitanje postavljeno u naslovu poznate knjige koju je napisao Robert Martinson /1974/ – „ništa ne funkcioniše“. Iako su stavovi izneti u toj monografiji sa puno osnova višestruko kritikovani, to nije smetalo desnim ideolozima da ih iskoriste kao odličan argument da se, u sklopu objave jednog od mnogobrojnih ratova zločinu i kriminalitetu /–v. Ignjatović, 2015/, založe za povratak retribucije izražene kroz parole „red i zakon“ (e. *law and order*) i „dati im ono što su zaslužili“ (e. *just desert*).

12 Pored telesnih sankcija, jedna od disciplinskih mera bila je i celodnevno smeštanje u samicu (u žargonu zatvorenika – „u rupu“ – e. *hole* /Andrus, Richards, 2005:920/).

13 Clear, Cole i Reisig /2006:326/ pišu da je ovo ograničenje u većini američkih kaznenih ustanova 20 dana. Posledice kažnjavanja su ne samo gubitak privilegija, nego i anuliranje „dobrog vremena“ (e. *good time*) čiji protek je uslov za dobijanje nekih pogodnosti.

14 Naš važeći Zakon o izvršenju krivičnih sankcija – ZIKS – predviđa da maksimalan boravak u samici ne može trajati duže od šest meseci.

Naglo raste broj zatvorenih lica, ustanove postaju prenaseljene, prava osuđenika se masovno krše, a sa njima se sve brutalnije postupaju. Jedan od bitnih činilaca onog što će se dogoditi povezan je, kako navodi Laura Rovner /2015/, i sa urušavanjem sistema socijalnog zbrinjavanja ugroženog stanovništva i posebno – za ukidanje velikog broja ustanova namenjenim za boravak lica sa duševnim smetnjama (deinstitutionalizacija). Navedena lica počinju se masovno smeštati u kaznene ustanove¹⁵ u kojima stanje postaje sve gore.

Zbog svega navedenog, dolazi do brojnih zavodskih pobuna od kojih neke odnose više ljudskih života. Jedna od njih dogodila se u kaznenom zavodu sa maksimalnim obezbeđenjem Marion u Ilinoisu u koji je posle zatvaranja poznatog zavoda Alkatraz („Stena“ – e. *Rock*) prebačen jedan broj¹⁶ najopasnijih zatvorenika (većina su bili članovi organizovanih kriminalnih bandi).¹⁷ Uskoro (1972.) Federalni biro za zavode (*Federal Bureau of Prisons* – BOP) gradi u Marionu takozvanu „H jedinicu“ u kojoj, kao i u Alkatrazu ranije, izdvaja u posebne ćelije pojedine zatvorenike sa ironičnim obrazloženjem da je to mesto za njihovo reformisanje – svrha je da se „promeni njihovo ponašanje, a oni vrata u (‘normalnu’) zavodsku populaciju“. Tu su prinudno primenjivani različiti psihološki postupci uslovljavanja ponašanja,¹⁸ uključujući i tretmane drogama, kao i „ispiranje mozga“ kojim su američki psiholozi bili fascinirani posle korejskog rata.

Tokom 1970-tih raste nasilnost zatvorenika (samo broj napada na zavodsko osoblje povećao se za skoro 50%), pa BOP osniva novu „jedinicu 6. nivoa“ namenjenju dugotrajnoj izolaciji. Međutim, stanje se ne poboljšava. Početkom 1980-tih eskaliraju skoro svi oblici nepoželjnog ponašanja: zabeleženo je 14 pokušaja bekstva, 10 grupnih nereda, 54 napada na druge osuđenike koji su rezultirali teškim telesnim povredama, dok su osmorica lišena života /Pizarro, Stenius, 2009:121/.

Ipak, čini se da je kap koja je prelila čašu bila pobuna u kojoj su 1983. u Marionu osuđenici držali kao taoce nekoliko pripadnika zavodskog osoblja. U odvojenim događajima, koji su se odigrali istog dana (20. oktobra) dvojica su na kraju usmrćeni hladnim oružjem, dok su četiri bila teško povređena; u nastojanju da se u zavodu uspostavi red, 25 lica je smrtno stradalo na strani pobunjenika.¹⁹

Na odgovor penitencijarne administracije nije se čekalo dugo: dana 28. oktobra direktor zavoda Norman Carlson naredio je uvođenje „(vremenski) neodređene administrativne segregacije“. Taj izuzetno strog režim,²⁰ koji je popularno označen kao „zaključavanje“ (e. *lockdown*) karakteriše smeštanje svih osuđenika u posebne

15 Hafemeister i George /2013/ konstatuju da od tada do danas u Americi mentalno oboleli imaju tri puta veću „šansu“ da budu zatvoreni nego hospitalizovani.

16 Roy King /1999/ navodi da je u prvom trenutku prebačeno njih deset.

17 U ovom slučaju, primenjen je „koncept koncentracije“ (najteži zatvorenici smeštali su se po pravilu u tri zavoda sa maksimalnim stepenom obezbeđenja: Alkatraz, Marion i i „stari“ Florens), za razliku od „sistema disperzije“ koji se vodi idejom da ovakve zatvorenike treba upućivati u različite ustanove (za njega se zalagao poznati britanski kriminolog poljskog porekla Leon Radzinowicz).

18 Program „CARE (*Control and Rehabilitation Effort*)“ sa kojim se krenulo 1968.

19 David Ward /2005:15/ tvrdi sa je najveći broj usmrćen od strane svojih „kolega“.

20 Richard Lippke /2004/ smatra da on predstavlja ekstremno strogo postupanje i u tom smislu je antipod relativno humanom režimu u skandinavskim kaznionicama.

ćelije u kojima svakodnevno provode 23 časa u izolaciji, osim jednog sata kada izlaze da sami vežbaju. Svako napuštanje ćelije prati posebna procedura: sprovode ga tri stražara pošto mu prethodno vežu ruke, a na noge stave lance. Sve dotadašnje zajedničke aktivnosti (obedovanje u menzi, rad i rekreacija, obrazovni programi, čak i zajednička molitva u zavodskoj kapeli) su ukinuti. Celokupni život osuđenika odvijao se u ćeliji. Tako je, po većini američkih penologa, nastala prva supermaks ustanova u svetu.²¹

Režim primenjen u njoj ispunjavao je sve uslove da bude označen kao ćelijska izolacija, onako kako je shvataju Ashley Rubin i Keramet Reiter /2018:1608/: *susticanje dva najrestriktivnija uslova tokom lišavanja slobode – ograničenje kretanja zatvorenika maksimalnim produženjem vremena koje provodi u ćeliji i onemogućavanje ljudskih kontakata (fizičkih i društvenih) u toliko strogoj da ne izgubi smisao.*“

Ovaj model zatvaranja ubrzo se proširio ne samo u SAD,²² nego i u ostatku sveta. Budući da se u njihovom označavanju koristi mnoštvo naziva i da se režim koji se u takvim ustanovama javlja u velikom broju modifikacija, tekstove o ovoj penološkoj temi često prate nepreciznosti i konfuzija. Zato je neophodno pre daljeg izlaganja razjasniti ključne pojmove koji se ovde koriste.

2. DEFINICIJA SUPERMAKS USTANOVA I NJIHOVE BITNE CRTE

2.1. Različiti nazivi i problemi pri definisanju

Jedan od najvećih poznavalaca ove materije u svetu, Sharon Shalev /2009:3/, ističe da ne postoji opšteusvojena definicija supermaks zavoda, kao i da među državama koje čine SAD postoji veliko šarenilo u pogledu naziva ustanova koje bi se mogle takvim označiti: koriste se izrazi „specijalne kontrolne jedinice“, „jedinice sa intenzivnim“ ili „specijalnim menadžmentom“, „sa sigurnosnim smeštajem“,²³ autorka smatra da je sve navedene izraze moguće zameniti izrazom „supermaks“ („*supemax*“) koji je skraćena od „super maksimum obezbeđenja“ (*super-maximum security*).

- 21 Ima i onih koji tvrde da je – zbog veličine ćelija koje su ranije bile namenjene za smeštaj više zatvorenika – prva prava supermaks ustanova ona koja je kasnije dograđena u kompleksu zavoda Marion; drugi, pak, smatraju da je pravo da se nazovu prvom pravom supermaks ustanovom rezervisano za kalifornijski zavod Pelikan Bej (*Pelican Bay*) osnovan 1989. (zato što su svi zatvorenici od njenog uspostavljanja bili pod režimom ćelijske izolacije); treći u tom kontekstu pominju kaznionicu podignutu 1994. u Koloradu jer je prva ponela zvanično ime „supermaks“ – *Supermax Florence* (Florens) /Rovner, 2017:464/, poznata i kao „Alcatraz na steni“ (*Alcatraz on Rock*).
- 22 Pizarro i Stenius /2009:122/ navode da su krajem 1998. godine 34 jurisdikcije u okviru SAD uvele jednu ili više ovakvih ustanova, a Daniel Mears /2005/ tvrdi, na osnovu istraživanja u kome su bili anketirani upravnici kaznenih zavoda, da supermaks ustanove postoje u 44 države. *Human Rights Watch* ih je 1997. izbrojao 57 (obuhvatajući analizom federalne i zavode država koje čine Federaciju).
- 23 „*Special control unit*“, „*intensive management unit*“, „*special management unit*“, *security housing unit* ili „*special handling unit*“ – SHU“. U upotrebi su još i nazivi: „*treatment center*“ „*central handling unit* – CHU“ i „*penitentiary administrative maximum* – ADX“.

Problem nije samo u različitim nazivima – ovakve ustanove koriste različite procedure postupanja sa zatvorenicima, pa većina autora koji se bave ovom problematikom u svojim radovima najčešće izbegavaju da ih definišu ili (kao američki penolog Chase Riveland /1999:4/) tvrde da je nemoguće odrediti njihovu univerzalnu definiciju (niti precizirati koga treba tamo smestiti). Budući da ne delimo takva mišljenja, nastojaćemo da odredimo pojam supermaks ustanova uzimajući u obzir gledišta koja se mogu naći u literaturi.

U nastojanju da ih u jednom svom dokumentu definiše, *Human Rights Watch* (HRW) navodi da ih karakterišu: pojedinačno ćelijsko osamljivanje zatvorenika; da su njihove zajedničke aktivnosti zabranjene; cilj je da se onemogući svaka (čak i vizuelna) komunikacija među njima; posete i telefonski kontakti su krajnje ograničeni; elektronika služi sveopštem nadzoru nad takvim licima; „ovi zavodi primenjuju usavršenu, modernu tehnologiju namenjenu optimizovanju socijalne kontrole i one izoluju, regulišu i nadgledaju u meri u kojoj to nikada ranije nije bilo moguće“ /HRW, 1997:19/.

Američki Nacionalni korekcionni institut (*National Correctional Institute – NIC*) tvrdi da se radi o najrestriktivnijem i najbezbednijem smeštanju (bilo da su u pitanju samostalna ustanova ili njen deo) u kome su zatvorenici izolovani međusobno i od opšte zavodske populacije i to zbog: teških zločina; ponovljenih napada na druge ili nasilničkog ponašanja u instituciji; pokušaja ili izvršenog bekstva iz ustanove sa posebnim obezbeđenjem; pretnje ili iniciranja nereda u korekcionnoj ustanovi /NIC, 1997/.

U *Enciklopediji o kaznenim zavodima i korekcionim ustanovama* Craig Haney /2005:938/ tvrdi da se radi o kaznenim ustanovama u koje se smeštaju lica koja zavodske vlasti vide kao najopasnije i najproblematičnije.

Gore navedeni pokušaji mogu nam samo delimično pomoći u nastojanju da definišemo supermaks ustanove. Jer, u prvom slučaju se pre radi o nizanju crta koje se vezuju za ovakve institucije, dok su ostale dve dosta suzile ovaj pojam. Naročito druga jer bez potreba limitira vrstu organa koji su ovlašćeni da upućuju osuđena lica u ovakve zavode. Drugi prigovor definicijama koje daju i NIC i Haney tiče se konstatacije da se u te ustanove upućuju najopasniji i najproblematičniji osuđenici; iako će o tome, kao i o prvom prigovoru, biti reči u daljem izlaganju, treba napomenuti: ta konstatacija ne odgovara onome što se događa u stvarnom životu, ali to ne bi trebalo da utiče na pojmove koje koristimo u ovoj oblasti.²⁴

2.2. Pokušaj određivanja univerzalne definicije

Ovde bi nam mogao biti od koristi popis zajedničkih osobina karakterističnih za većinu supermaks zavoda koji se može naći u penološkoj literaturi:

- ćelije dimenzija 21,4–24,4 m² (u originalu /Shalev, 2009:3/ 70–80 kvadratnih fita). U prostoriji se najčešće nalaze samo krevet bez ivica, stolica, lavabo i toalet. Spisak stvari koje se mogu držati u ćeliji je strogo ograničen;

24 Stvar još više komplikuje to što i u ovim ustanovama svi zatvorenici nisu u istom režimu izdržavanja kazne. U većini se primenjuje neka vrsta progresije – tzv. „sistem nivoa ili stepenica“ (e. *system of levels or steps*) kojim se lica motivišu da dobrim vladanjem pređu u grupu sa povoljnijim uslovima smeštaja. /Hafemeister, George, 2013/.

- u tom prostoru osuđenici provode u samoći od 22^{1/2} do 24 časa;
- čak se i lečenje i psihijatrijska pomoć obavljaju pomoću „telemedicine“, bez neposrednog kontakta sa lekarom;
- oni mogu da sami vežbaju u ćeliji ili u posebnom zatvorenom prostoru bez sprava sat dnevno;
- nema zajedničkog boravka niti grupnih aktivnosti;
- ne rade, a obrazovni programi (ako uopšte postoje) se sprovode sporadično i samo unutar ćelije;
- učestalost i vreme trajanja porodičnih poseta je vrlo ograničeno i obavljaju se kroz staklenu barijeru; nisu dozvoljeni nikakvi fizički kontakti sa posetiocima u bilo kojoj prilici;²⁵
- primenjuju se visoko sofisticovane mere kontrole, nadzora i inspekcije;²⁶
- najzad, karakteriše ih specifična arhitektura koja omogućava sa svaki zatvorenik bude striktno izolovan od drugih lica u istim statusu i to za sve vreme boravka u ustanovi.²⁷

Shalev /2009:4/ posle nabranjanja nekih od napred navedenih bitnih crta zaključuje da se od ostalih kaznenih ustanova u kojima se u naše doba može sprovesti kaznena separacija, one koje se mogu označiti kao supermaks razlikuju: a) po svojoj veličini; i b) po dužini izolacije kojoj su zatvorena lica izložena.

Na osnovu ovih i drugih proučavanih izvora, čini se da bi se supermaks ustanove mogle odrediti kao: *penitencijarne institucije u kojima se lica lišena slobode nalaze u dugotrajnoj*²⁸ *ćelijskoj izolaciji odlukom nadležnih organa koju karakterišu ekstremne mere kontrole i nadzora*. Ova definicija se čini prihvatljivom zbog toga što je u stanju da obuhvati najveći broj varijeteta u organizaciji i funkcionisanju ovakvih institucija u svetu koje mogu biti razvrstane po sledećim kriterijumima:

- ▶ organizacioni model ustanove:

definicijom su obuhvaćene i one koje su samostalne (posebni zavodi) ili su u sklopu neke veće institucije (za njih je pogodniji naziv „supermaks ustanove“);²⁹
- ▶ čijim odlukama se lica lišena slobode upućuju u supermaks ustanove:

u pitanju su ne samo zavodi u koje zatvorenike šalju penitencijarne vlasti,³⁰ nego i oni koje svojim odlukama „popunjavaju“ sudovi. U prvom slučaju

25 Poslednjih godina, širi se praksa zamene poseta video konferencijama /Haney, 2005:940/.

26 Primer takvog automatizovanog zavoda je već pominjani zavod Pelikan Bej (*Pelican Bay State Prison*) u Kaliforniji sa kontrolnom sobom iz koje se vrši video nadzor svega što se u ustanovi događa sa komandama „na dugme“. Takve ustanove postoje i u državama Njujork, Oklahoma, Illinois i drugim delovima SAD.

27 Kako navodi Stacey Hannem-Kish /2005:909/, sinonimi za ćelijsku izolaciju su „segregacija“ i „dislokacija“.

28 Uglavnom unapred neodređenog trajanja, kako naglašavaju neki autori /Mears, 2005/.

29 Da bi se tekst oslobodio stalnog ponavljanja istih termina, navedena dva izraza će biti korišćena kao sinonimi iako smo svesni da imaju različita značenja i da bi bilo doslednije kada bi kao zajedničku oznaku za obe vrste koristili naziv „supermaks ustanova“ odn. „institucija“.

30 Kao vid reklasifikacije.

radi se o tzv. administrativnoj segregaciji“ (jer odlučuje upravni organ, tj. zavodska administracija);³¹ u drugom, to čini sud i zbog toga se radi o „segregaciji na osnovu sudske odluke“ ili skraćeno – „sudskoj izolaciji“.

- ▶ pravni status lica smeštenih u ove ustanove: termin „lica lišena slobode“ nije slučajno izabran. Naravno da se u većini situacija u uslovima dugotrajne ćelijske izolacije nalaze osuđena lica, ali – kako se u literaturi može pročitati /Shalev, 2015/ – u nekim zemljama (kao karakteristične se navode one skandinavske) je raširena posebna praksa: u supermaks ustanove se u dugotrajnu izolaciju upućuju pritvorenici kako bi se sprečili da ponove delo ili onemogućili da utiču na svedoke; postoje i slučajevi kada se bez sumnje radi o zloupotrebi: oni protiv kojih se vodi krivični postupak izlažu se ekstremnoj izolaciji kako bi se primorali da, u nastojanju da što pre izađu iz za njih neizdrživih uslova, priznaju delo koje im se stavlja na teret.³²
- ▶ razlog upućivanja u supermaks jedinicu: za određivanje pojma supermaks ustanova irelevantno je zašto su nadležni subjekti odlučili da se lišenje slobode izvrši u ovakvoj ustanovi. U vreme njihovog osnivanja, da bi se predupredili eventualni prigovori kako se radi o nehumanom postupanju, u prvi plan je isticana tvrdnja da se radi o malom broju „najgori od najgorih“ zatvorenika³³ – oni koji su izvršili najteže zločine i ne pokazuju znake da bi odustali od takvih ponašanja prema osoblju ustanove, ostalim zatvorenicima ili bilo kom licu sa kojim dođu dodir. Prvih godina, uglavnom je bilo tako. A onda se primena ćelijske izolacije iz više razloga proširila na ogroman broj lica od kojih najveći deo ne spada u pomenute kategorije.³⁴

3. OBJAŠNJENJA RAZLOGA ZA ŠIRENJE MREŽE SUPERMAKS USTANOVA

Od kada je 1983. deo zavoda Marion pretvoren u supermaks jedinicu kreće proces ubrzane gradnje ovakvih institucija širom SAD. U literaturi se može naći podatak da ih je početkom ovog veka bilo na desetine – i što je još važnije – trend širenja mreže se nastavlja. Više autora pokušalo je da objasni zašto se to događa i razlozi se svode na sledeće:

-
- 31 Nju treba razlikovati od već pomenute „kaznene izolacije“ – kratkotrajnog upućivanja lica u samicu zbog izvršenog disciplinskog prekršaja.
 - 32 Takva praksa se nastavlja i posle usvajanja Istanbulske izjave o upotrebi i efektima ćelijske izolacije (*Istanbul Statement on the Use and Effects of Solitary Confinement*) usvojene na međunarodnom Simpozijumu o psihološkim traumama koji je održan decembra 2007. (-v. www.solitaryconfinement.org/istanbul)
 - 33 U već citiranom dokumentu NIC govori se o 'najopasnijim, nepokornim, agresivnim i antagonističkim zatvorenicima'.
 - 34 Tako da kriterijum za njihovo upućivanje u supermaks ustanove nije više ono šta su učinili, nego to kako ih penitencijarna administracija procenjuje /Hafemeister, George, 2013/.

- ove ustanove i režim koji se u njima primenjuje se odlično uklapaju u model kaznenog populizma koji je u drugoj polovini XX veka zapljusnuo obe strane Atlantika. To nastojanje da se birači uvere kako nadležni čine sve kako bi smanjili opasnost od kriminaliteta i u tu svrhu koriste velike reči kako će to „zlo biti zauvek iskorenjeno“, a sa prestupnicima treba postupati što oštrije (e. *tough on criminals*). Bez obzira što su efekti ovakve ideologije porazni, /Ignjatović, 2017/ ona, sa izuzetkom nekoliko država,³⁵ nije ustuknula pred kritikama jer oni koji donose odluke kojima se usmerava politika kontrole kriminaliteta ne samo da veruju kako ona najviše prija uhu prosečnog građanina, nego im je komotnije da vrše ovakve izmene u zakonodavstvu i penitencijarnoj praksi no da se zaista uhvate u koštac sa činiocima koji utiču na kriminalitet;

- supermaks ustanove i u njima nametnuti režim imaju značajnu podršku penitencijarne administracije jer se zaposleni u kaznenim zavodima osećaju sigurnije³⁶ nego u ustanovama u kojima je primenjen režim zajedničkog izdržavanja kazne;

- uz navedeni, treba istaći još jedan razlog zašto su supermaks zavodi i režim ćelijske izolacije toliko omiljeni u zavodskom sistemu. Oni omogućavaju ono što je san mnogih generacija ljudi uposlenih u totalnim institucijama³⁷ – daju im osećaj potpune kontrole i neprekidnog nadzora nad licima lišenim slobode. U ćelijama u kojim su ona smeštena u ovakvim ustanovama, svetlo se nikada ne gasi, sve aktivnosti (uključujući i obavljanja fizioloških potreba) su vidljive osoblju (neposredno ili na monitorima koji prikazuju ono što kamere u ćeliji snimaju; u svakom trenutku mora biti vidljiv neki deo kože zatvorenika³⁸ – jednom reči, zamisao o Panoptikonu (Bentham) je ovde dovedena do krajnje tačke. Supermaks zavodi daju zaposlenima mogućnost da svoju vlast nadziranja demonstriraju u svakom trenutku: pre izlaska iz ćelije i po povratku u nju, obavezan je telesni pregled zatvorenika; tokom posete je uobičajeno da se razgovor snima; kontroliše se pošta i pošiljke koje dobijaju; uvodi se još čitav niz često ponižavajućih procedura koje ne samo zatvoreniku, nego i onima kojima je dozvoljeno da ih posete zagorčavaju život.³⁹ Sve u nameri da se zatvoreno lice prepusti na milost i nemilost osoblja zavoda;

- popularizaciji i širenju sistema supermaks ustanova doprinosi i ono što je norveški kriminolog Nils Christie /1994/ nazvao „industrija kontrole kriminaliteta“

35 Kao na primer u Kanadi o kojoj će biti reči kasnije.

36 Daniel Mears /2005/ navodi rezultate već pomenutog istraživanja u kome su respondenti bili upravnici supermaks zavoda. Od ciljeva koji se, po njihovom mišljenju, postavljaju pred ove institucije više od 90% ih se opredeljuje da su to: – povećanje reda i sigurnosti u ustanovi; i – onemogućavanje delovanja nasilnih zatvorenika i remetilaca njenog funkcionisanja (i redukcija njihovog recidivizma); iza toga dolaze, sa opadajućim procentom odgovora: – smanjenje rizika od pobuna i uticaja zavodskih gangova (oko 80%); – onemogućavanje bekstva (72%); – rehabilitacija zatvorenika (33%); i smanjenje stope kriminaliteta u društvu (24%) .

37 Među prvima koji su se bavili pojmom i karakteristikama tih institucija bio je Ervin Goffman /1957/ koji ih u poznatom izlaganju na simpozijumu o preventivnoj i socijalnoj psihijatriji razvrstava u pet grupa (kazneni zavodi spadaju u treću kategoriju jer se tu smeštaju oni koji se smatraju opasnim).

38 Noću ih, ako spavaju pokriveni po glavi i sasvim umotani u pokrivač, obavezno probude i zahtevaju da se povinuju naredbi.

39 I oni se često podvrgavaju telesnom pregledu i sličnim procedurama čiji je cilj da se obeshrabre da ponovo dođu.

– preciznije, ovde se radi o zavodsko – industrijskom kompleksu. Mnogim tržišnim subjektima je uvođenje supermaks ustanova bio „dar sa neba“. Pri tome se ne misli samo na građevinske firme koje podižu ovakve (enormno skupe) kaznionice,⁴⁰ nego i na sve one koji ih snabdevaju različitim (ne samo prehrambenim) proizvodima jer ih činjenica da se unutar zavoda ne organizuje nikakva radna aktivnost svodi na ulogu isključivih potrošača;

- ekonomski interes u korist otvaranja supermaks zavoda imaju i lokalne vlasti jer se one po pravilu podižu u područjima „gde je Bog rekao 'laku noć'“. Koji god da su razlozi za ovakvo lociranje (a oni nisu samo bezbednosni)⁴¹ lokalne vlasti su uvek obradovane mogućnošću da se u njihovom ataru izgradi takva ustanova;

- održanju postojećeg stanja pogoduje i jedna okolnost koja se može dovesti u vezu sa jednom od najvažnijih crta svake birokratije: da radi na svom održavanju. U literaturi se može naći podatak da je u SAD primećeno sledeće: s obzirom na proklamovane kriterijume ko su „pacijenti“ za supermaks ustanove i na broj već izgrađenih zavoda, neki od njih bi bili poluprazni (i ubrzo bi se razmišljalo o njihovom zatvaranju). Budući da se radi o „skupim igračkama“⁴² od čijeg postojanja zavisi veliki broj ljudi (ne samo zaposleni u zavodu), počela su se u ove ustanove upućivati i lica za koja je potpuno jasno da im tamo nije mesto.⁴³ Na kritike takve prakse često se odgovara argumentima *punitivnog individualizma*: zatvorenici koji se ne mogu uskladiti sa društvenim pravilima sami biraju da budu nepodobni za postupanje i zato zaslužuju dodatno kažnjavanje za svoje prekršaje.⁴⁴

- najzad, osoblje je zainteresovano da ostane zaposleno u ovakvim ustanovama jer su njihove zarade znatno više od onih koje primaju njihove kolege angažovane u ostalim kaznenim zavodima /Pizarro, Stenius, 2009:123/.

Inače i samim službenicima u ovim ustanovama je jasno koliki je promašaj predstavljalo njihovo osnivanje, ali iz više razloga, oni to ne priznaju javno (dok su u statusu zaposlenih). Da bi se odagnala takva razmišljanja, pokušalo se objavljivanjem posebnih publikacija. Ross /2007/ navodi dve knjige⁴⁵ – prvu je decembra 2002.

40 Ross /2007/ navodi kako je 1989. izgradnja samo jednog ovakvog zavoda (*Baltimor Supermax*), zajedno sa troškovima prve godine rada iznosila 21 milion dolara – sve to, da bi u njemu bilo smešteno 288 zatvorenika.

41 Tako se postiže i efekat da se posete svedu na minimum jer je često vrlo teško doći do zavoda koji se nalazi u nekoj zabiti na drugom kraju zemlje. Prema najnovijim podacima koje je objavio *Prison Reform Movement*, 51% zatvorenika u SAD smešteni su u zavodima koji su 100–500 milja (180–800 km) udaljeni od članova porodice i prijatelja koji bi mogli da ih posete –v. @PrisonReformMvt, <https://twitter.com/PrisonReformMvt>, 19. novembar 2019.

42 Dovoljno je navesti samo jedan podatak koji potkrepljuje ovu ocenu: Pizarro i Steius /2009:123/ tvrde da se za jedan dan boravka zatvorenika u ovakvoj stanovi iz američkog budžeta izdvaja oko 90\$, dok je kod „tradicionalnih zavoda“ ta cena ispod 50\$.

43 Što se – kada se imaju u vidu rezultati istraživanja o tome kakve sve posledice na zatvorena lica ostavlja boravak u ovakvim ustanovama – graniči sa zdravom pameću i pokazuje pravo lice onih koji delaju u okviru penitencijarnog sistema. Istovremeno, objašnjava i zašto se taj sistem tako uporno brani od uvida javnosti i sve to pravda „potrebama bezbednosti“.

44 Zbog toga Hafemeister i Jeff George /2013/ tvrde da su supermaks zavodi postali repozitorijum za društveno problematične i duševno bolesne ljude.

45 Njihovi naslovi su: *Supermax Prisons: Beyond the Rocks*; i *Big House: Life Inside a Supermax Security Prison*.

objavila Američka asocijacija za korekciju (*American Correctional Association*) i predstavlja skup praktičnih uputstava kako se vodi zavod, bez ikakvog kritičkog osvrta. Drugu je juna 2004. objavio bivši upravnik Minesota korekcionne ustanove (*Oak Park Heights*) sa tekstom uglavnom anegdotskog karaktera i više služi da se Jim Bruton pohvali kako je bio uspešan u rešavanju konkretnih problema funkcionisanja zavoda.

Poznata međunarodna organizacija za zaštitu ljudskih prava (*HRW*) je 1990. istakla da je porast broja supermaks zavoda možda najproblematičniji trend u pogledu ljudskih prava u korekcionom sistemu SAD. Krajem prošlog veka u njima je bilo više od 20.000 zatvorenika, a njihov broj se neprestano uvećava /Haney, 2005:939/. Oni su tada činili oko 2% od svih lica koja su u federalnim i ustanovama država članica SAD izdržavali kaznu zatvora dužu od jedne godine /King, 1999/. Derek Jeffery /2013:8/ tvrdi da je broj lica u administrativnoj segregaciji u periodu 1995–2000. porastao za 38%,⁴⁶ pa ih je prvih decenija ovog veka bilo 50–80.000. Broj supermaks ustanova i masovnost u njima smeštene populacije po nekim autorima pokazuje da ćelijska segregacija osuđenika postaje ne više samo alternativni – već vladajući način izvršenja kazne zatvora za veliki broj lica lišenih slobode /Hannem-Kish, 2005:912/.

4. SUPERMAKS USTANOVE I ĆELIJSKA IZOLACIJA: ISKUSTVA IZVAN SAD

Dosadašnje izlaganje odnosilo se pre svega na SAD ne samo zato što su ove vrste zavoda prvo nastale u Americi, nego i zbog toga što je njen kazneni model u mnogim delovima sveta prihvaćen kao uzor koga treba slediti. Biće dat osvrt na situaciju na Novom Zelandu i na evropskom kontinentu. Pre toga, pažnju zaslužuje jedan izuzetak – Kanada, koja nije podlegla trendovima zaoštavanja kaznene reakcije i zato će izlaganje početi sa njom. Zatim ćemo se osvrnuti na Novi Zeland i evropska iskustva.

4.1. Kanada

I pored toga što su istovremeno u njenom južnom susedu (SAD) u poziciju da odlučuju došli oni čija kaznena ideologija bi se mogla izraziti konstatacijom „kriminalce treba zaključati i baciti ključ“, Kanada je poslednjih decenija zadržala stabilnu stopu zatvorenih lica. Naučna i stručna javnost ove zemlje suprotstavila se navedenim tendencijama⁴⁷ ukazujući građanima na dve stvari koje ih nikako nisu ostavile ravnodušnim: – da se izmene krivičnih zakona pokušavaju pisati polutajno, u zatvorenom krugu anonimnih „stručnjaka“; i – da bi desničarska kaznena ideologija

46 Još više – za 68% – je porastao broj lica koja su upućena u samicu zbog disciplinskih prekršaja.

47 Justin Piché /2016/ ukazuje kako je sprečeno da ta ideologija pređe kanadsku granicu sa SAD. U Kanadi se u raskrinkavanju njenih pravih efekata – pre svega ekspanzije zatvaranja, uz ostale orijentacije (abolicioniste, etnografski i feministički orijentisane naučnike) posebno angažovala javna kriminologija (e. *public criminology*) koja je kombinovala delovanje eksperata sa neakademske angažmanom marginalizovanih kategorija ljudi.

imala vrlo jasnu konsekvencu: kao i u SAD, ona bi dodatno opteretila poreske obveznike, a njihova sigurnost ne bi se nimalo povećala. Zato ne samo da nije došlo do osnivanja supermaks kaznionica, nego je sve učinjeno da se suzi primena (disciplinske) penitencijarne segregacije i odbije svaki pokušaj širenja ovog načina izvršenja kazne zatvora. Oslanjajući se dosledno na liberalni pristup zatvaranju, u toj zemlji se i dalje najadekvatnijim smatra „kampus model“ zajedničkog izdržavanja kazne lišenja slobode /Piché, Major, 2015/. Tome su značajan doprinos dali i sudovi i pravosudna tela poput komisija koje su kontrolisale stanje u kaznionicama.

4.2. *Novi Zeland*

Ova država je najbolji primer zašto upotreba komparativnog metoda koji se oslanja samo na normativno stanje često dovodi u zabludu. Ne samo da se ćelijska izolacija ne pominje u propisima koji regulišu izvršenje krivičnih sankcija, nego i Korekciona služba izričito naglašava da se takav tretman ne primenjuje u penitencijarnim ustanovama Novog Zelanda. Nadležni potkomitet Ujedinjenih nacija, kao i novozelandski Ombudsman tvrde suprotno. Autor Ti Lamusse /2018:3 et seq./ čak navodi da postoje više načina da zatvorenik bude u njegovoj zemlji podvrgnut režimu ćelijske izolacije:

prvi je tzv. 'dirigovana segregacija' kod koje se upravnik zavoda može, bez sprovođenja bilo kakvog postupka odlučiti da zatvorenik koji predstavlja rizik za sigurnost i red u zavodu ili za drugog bude odvojen od ostalih lica lišenih slobode. To se sprovodi u posebnim odeljenjima (e. *management units*) u četiri zavoda i – nezavisno od toga što pravna norma načelno određuje da traje najduže 14 dana, može biti produžena na neograničen period;

drugi je 'zaštitna segregacija' i ona se primenjuje kada zavodsko osoblje procenjuje da je interes zatvorenika da ne bude smešten zajedno sa drugima. Posle inicijalnih 14 dana, ovaj režim se može nastaviti neograničeno uz redovno preispitivanje (svaka tri meseca) da li je takva segregacija i dalje potrebna;⁴⁸

sledeća forma je disciplinska mera upućivanja u samicu i nominalno traje najduže 15 dana, ali za teže delikte može biti produžena. Sprovodi se u posebnim jedinicama kaznenih zavoda opšteg tipa, uključujući i jedan zavod za žene;

četvrti oblik je upućivanje u jedinice za rizične (*At-Risk Unit – ARU*)⁴⁹ i pribegava joj se kada se radi o licima koja bi mogla sama sebe da povrede. Normativno nije opredeljeno maksimalno vreme njenog trajanja;

najzad, postoji i 'de fakto ćelijska izolacija' kod koje uprava zavoda procenjuje da je za lice lišeno slobode najbolje da bude smešteno duže od 22 sata izdvojeno, bez pristupa svežem vazduhu.

Dakle, i pored tvrdnje nadležnih organa da u njihovoj zemlji ne postoji ćelijska izolacija, Lamusse dokazuje da na Novom Zelandu postoji pet njenih modaliteta

48 Od zaštitne treba razlikovati 'voljnu segregaciju' koju od uprave traži sam zatvorenik, ali je karakteristično da on ima isti režim izdržavanja kazne zatvora kao lica kojima su određene dirigovana i zaštitna segregacija.

49 Ima ih 14 u 18 kaznenih ustanova na Novom Zelandu /ibid:6/.

iako ne nose takav naziv, kao i da postoje brojne penitencijarne jedinice u kojima su ta lica smeštena.⁵⁰ Autor navodi da je marta 2017. godine oko 4% zavodske populacije na Novom Zelandu bilo podvrgnuto ćelijskoj izolaciji⁵¹ i da poslednjih godina taj procenat stalno raste.

4.3. *Evropski kontinent*

Pre svega, teško je govoriti o evropskom kaznenom sistemu jer su kultura, pravna pravila i praksa u različitim zemljama koje čine Stari kontinent vrlo različite. Međutim, moguće je utvrditi neke zajedničke crte, pre svega zahvaljujući delatnosti niza nadnacionalnih subjekata i usvajanju međunarodnih instrumenata iz oblasti ljudskih prava.⁵² Kada se radi o ćelijskoj izolaciji, ona se u evropskim zemljama često primenjuje:

* prema pritvorenima;⁵³ jedan od najpoznatijih primera primene ovakve ćelijske izolacije na našem kontinentu odigrao se u Švajcarskoj. To je

slučaj *Kröcher and Möller v. Switzerland*: dana 20. decembra 1977. dvoje mladih Nemaca Gabriele Kröcher i Christian Möller su uhapšeni u pokušaju da uđu na teritoriju Švajcarske, pri čemu su u razmeni vatre ranili dva službenika pogranične službe. Budući da su kod sebe imali oružje, lažne dokumente i veliku količinu novca koju je anarhističko teroristička grupa *Pokret 2. juni* dobila kao otkup u slučaju otmice jednog austrijskog milionera, švajcarske pravosudne vlasti su ih smestile u kazneni zavod u Bernu. Ceo sprat je ispražnjen, kao i ćelije sa kojima su njihove bile povezane. Svaki kontakt sa drugim licem i spoljnim svetom su isključeni. Svakodnevno se pretresaju ćelije i njihova odeća. Ne smeju pri sebi imati duvan, šibice ili bilo šta što svetli. Oboje su bili pod neprekidnim video nadzorom, prozori zavareni i zamračeni, ventilacija je bila veštačka, svetlo neprekidno uključeno. Nisu imali pristup televizoru, radio aparatu i novinama,⁵⁴ oduzeti su im kalendari i ručni satovi. Mogu 20 minuta dnevno provesti u ventilisanoj zatvorenoj prostoriji pod stalnim nadzorom. Sve to tokom osam meseci dok im nije izrečena presuda /Shalev, 2015/.

* zatim postoji i mogućnost da ona bude zaštitna mera: u slučaju lica koja bi bila u opasnosti ukoliko bi bila smeštena sa drugim zatvorenima; ali tada separacija može biti primenjena samo ukoliko ne postoji drugi način da se lice zaštiti i u najkraćem mogućem periodu; i

* kao administrativna/sudska mera: u nizu država se razvila praksa primene dugotrajne ćelijske izolacije u malim jedinicama kaznenih zavoda za malobrojne

50 Suštinski, ništa ne menja to što ne postoji poseban supermaks zavod namenjen isključivo licima koja su u režimu izolacije.

51 U nekim zavodima (autor navodi Hawke's Bay) oni čine 16% ako se uzmu u obzir i lica koja su de fakto u ovom režimu /ibid: 10/.

52 Misli se prevashodno na Evropsku konvenciju o ljudskim pravima (EKLJP) koja u članu 3. zabranjuje torturu, druge forme nehumanog i degradirajućeg postupanja ili kažnjavanja.

53 O čemu je već bilo reči.

54 Knjige su mogli čitati, ali su one posle toga morale biti uništene.

zatvorenike reklasifikovane u te ustanove zbog opasnosti i rušilačkog ponašanja. U tekstu u kome se bavi iskustvima evropskih zemalja, Sharon Shalev /2015/ navodi da takve ustanove postoje u Belgiji, Holandiji i Ujedinjenom Kraljevstvu (UK). Režimi koji se primenjuju prema zatvorenicima su u principu blaži od onih u supermaks zavodima u SAD⁵⁵ i jasno je da se pitanje supermaks ustanova mnogo manje dramatično postavlja na našem kontinentu.

Što se Srbije tiče, u njen penitencijarni sistem je 2009. godine⁵⁶ ugledanjem na strana iskustva bez neke posebne pripreme i uvida u efekte koje je imao na penitencijarnu praksu tih zemalja uveden novi način izdržavanja ove kazne. Predviđen je za posebno teška krivična dela koja su nabrojana u Zakonu. Odluku o primeni ovog režima izvršenja kazne (i to samo) prema punoletnim muškarcima donosi sud, a sprovodi se u novoj supermaks ustanovi („posebno odeljenje zavoda sa maksimalnim obezbeđenjem“) koje je smešteno unutar Kazneno popravnog doma u Požarevcu.

Analiza zakonskih odredaba o ovom modalitetu izvršenja /–v. Ignjatović, 2019/ ukazuje da u našoj Republici postoji ublaženi model ćelijske izolacije koji je i dalje okrenut filozofiji inkluzije osuđenih lica u zajednicu (što se vidi i iz toga što se po smeštaju osuđenog u tu jedinicu određuje program postupanja sa tim licem, a po izdržanoj kazni, pruža mu se postpenalna pomoć). Opravdana je bojazan da će od 01.12.2019. kada su na snagu stupile izmene Krivičnog zakonika koje sadrže i uvođenje kazne doživotnog zatvora, a naročito modaliteta kod koga je isključena mogućnost uslovnog otpusta dovesti u pitanje ovakvo oslanjanje na filozofiju tretmana i da će se izvršenje kazne lišenja slobode u tim slučajevima svesti na retribuciju.

ZAKLJUČAK

Bez obzira koju od u tekstu pominjanih američkih kaznenih ustanova uzme-mo za prvu koja je uvela novi model izvršenja kazne zatvora (možda je bolje reći: koja je vratila u penološku praksu pensilvanski sistem samica), jasno je da je njihov nastanak povezan sa trendom zaoštavanja kaznene reakcije u Americi koji je na talasu populizma i jačanja retributivnog pristupa kažnjavanju doveo do brutalnih nemira u kaznionicama; onda se pribeglo nasilnom gušenju nereda, što je izazvalo još teže pobune. Izlaz iz ovog kruga nasilja potražen je u osnivanju ustanova koje skoro celodnevno izoluju zatvorenike onemogućavajući im svaku međuljudsku komunikaciju. Tu novotariju popularisali su ne samo nadležne penitencijarne vlasti, nego i pripadnici zavodsko – industrijskog kompleksa; podržale su ga lokalne zajednice u kojima su takvi zavodi planirani za izgradnju, a građanima je sugerisano da je to jedini način da se društvo zaštiti od najopasnijih zločinaca. Već prvi pogled na

55 Na primer u UK, kontakt sa licima izvan zavoda je sveden na retke posete najbližih srodnika, ali se ohrabruje komunikacija zatvorenika sa osobljem ustanove; u Holandiji im je po pravilu dozvoljeno da zajedno sa „kolegama“ gledaju TV program u zajedničkim prostorijama, u Belgiji oni koji su slabog imovnog stanja dobijaju 10 evra mesečno za najnužnije potrepštine i mogu u svakom trenutku imati 10 knjiga u ćeliji /ibid./.

56 Zakonom o izvršenju kazne zatvora za dela organizovanog kriminala – ZIKZOK.

navedene argumente pokazuje da su takva očekivanja bila bez osnova. I pored toga, ove ustanove opstaju i predstavljaju jednu od okosnica penitencijarnog sistema u Americi. Taj trend, uz nekoliko izuzetaka, proširio se i u druge delove sveta, uključujući i Srbiju. Sa svim posledicama o kojima će biti reči u nekom narednom tekstu.

LITERATURA

- Andrus T. and Richards S. /2005/: State prison system – in: *Encyclopedia of Prisons & Correctional Facilities* (Bosworth M., ed.), Thousand Oaks.
- Christie N. /1994/: *Crime Control as Industry*, London.
- Clear T., Cole G. and Reisig M. /2006/: *American Corrections*, 7th ed., Belmont.
- Collica K. /2005/: Special housing units – in: *Encyclopedia of Prisons & Correctional Facilities* (M. Bosworth, ed.), Thousand Oaks.
- Davis A. /2015/: Race, gender and prison history: from the convict lease system to the supermax prison – in: *Gender and Prison* (D. Britton, ed.), Aldershot.
- Goffman E. /1957/: Characteristics of total institutions – in: Symposium on Preventive and Social Psychiatry, 15–17. April, Washington.
- Hafemeister T. and George J. /2013/: The ninth circle of hell: an Eighth Amendment analysis of imposing prolonged solitary confinement on inmates with a mental illness, *Denver University Law Review*, n° 1.
- Haney C. /2005/: Supermax prisons – in: *Encyclopedia of Prisons & Correctional Facilities* (M. Bosworth, ed.), Thousand Oaks.
- Hannem-Kish S. /2005/: Solitary confinement – in: *Encyclopedia of Prisons & Correctional Facilities* (M. Bosworth, ed.), Thousand Oaks.
- Hresko T. /2006/: In the cellars of hollow men – use of solitary confinement in U.S. prisons and its implications under international laws against torture, *Pace International Law Review*, n° 1.
- Human Rights Watch /1997/: *Cold Storage– Super-Maximum Security Confinement in Indiana*, New York.
- Ignatieff M. /1978/: *Just Measure of Pain– Penitentiary in the Industrial Revolution (1750–1850)*, New York.
- Ignjatović Đ. /2015/: Epidemiološka kriminologija, *Sociologija*, n° 2.
- Ignjatović Đ. /2017/: Kazneni populizam – u: *Kaznena reakcija u Srbiji VII* (Đ. Ignjatović, ed.), Beograd.
- Jeffreys D. /2013/: *Spirituality in Dark Places – The Ethics of Solitary Confinement*, New York.
- Kann M. /2015/: Penitence for privileged: manhood, race and penitentiaries in early America – in: *Gender and Prison* (D. Britton, ed.), Aldershot.
- King R. /1999/: Rise and rise of supermax– An American solution in search of a problem? *Punishment and Society*, n° 1.
- Limusse T. /2018/: *Solitary Confinement in New Zealand Prisons*, ESRA; Aucland.
- Lippke, R. /2004/: Against supermax. *Journal of Applied Philosophy* n° 2.
- Martinson R. /1974/: What works? Questions and answers about prison reform, *Public Interest*, Spring.
- Mears D. /2005/: Critical look at supermax prisons, *Correctional Compendium*, n° 5.
- NIC (National Institute of Corrections) /1997/: *Supermax Housing– Survey of Current Practice*, Longmont.

- Piché J. /2016/: Playing the „treasury card“ to contest prison expansions: lessons from public criminology campaign, *Social Justice* n° 3.
- Piché J., Major K. /2015/: Prisoner writing in / on solitary confinement: contributions from the Journal of Prisoners on Prisons (1988–2013), *Canadian Journal of Human Rights*, n° 4.
- Pizarro J. and Stenius V. /2009/: Supermax prisons– their rise, current practices and effect on inmates – in: *Corrections– Text / Reader* (M. Stohr, A. Walsh, C. Haney, eds.), Los Angeles.
- Riveland C. /1999/: *Supermax prisons– Overview and general considerations*, Washington.
- Ross J. /2007/: Supermax prisons, *Social Science and Modern Society*, n° 3.
- Rovner L. /2015/: Dignity and Eighth Amendment – new approach to challenging solitary confinement, *Advance* n° 9.
- Rovner L. /2017/: On litigating constitutional challenges to the supermax – improving conditions and shining a light, *Denver Law Review*, n° 2 / University of Denver Sturm College of Law, Legal Research Paper Series, Working Paper n° 18–07.
- Rubin A. and Reiter K. /2018/: Continuity in the face of penal innovation– revisiting the history of American solitary confinement, *Law & Social Inquiry*, n° 4.
- Shalev S. /2009/: *Supermax – Controlling risk through solitary confinement*, Portland.
- Shalev S. /2015/: Solitary confinement – the view from Europe, *Canadian Journal of Human Rights*, n° 4.
- Ward D. /2005/: ADX: Florence – in: *Encyclopedia of Prisons & Correctional Facilities* (M. Bosworth, ed.), Thousand Oaks.

Dorđe Ignjatović

Faculty of Law, University of Belgrade

SUPERMAX INSTITUTIONS AND SOLITARY CONFINEMENT: HISTORY, TERM DEFINITION AND RATIONALE FOR SPREADING

SUMMARY

After short reminding on more than a one-century abandoned Philadelphian model of solitary confinement, the definition of supermax prison has been given: this is a *penitentiary institution in which persons deprived of freedom are held in the long cell confinement by a decision of authorities in the conditions of strict control and supervision*. By opinion of the author, this definition includes all institutions if they satisfied stated condition, regardless of organizational model, the judicial status of persons situated in those institutions, as well as decision and reasons of detention.

The birthplace of these institutions are the USA, and time of its introduction (the last quarter of 20th century) is characterized by the sharpening of criminal reaction in the wave of penal populism and strengthening of retributive models of sentencing which brot to brutal rebellions in the prisons, which has been violently suppressed, and resulted in more serious rebellions. Way out form this circle of violence was traced in institutions in which prisoners

are whole day isolated without any human communication. This new solution has been popularized not only by penitential authorities, but also by: workers in the prison industry complex; local communities in which those prisons are situated; and by citizens, to whom has been suggested that is the only way to protect themselves from the most dangerous criminals. At first sight, we can recognize that those arguments are without serious weight. Although those institutions still survive and represent one of the bases of the penitential system in America. This trend, with few exceptions, has spread in the other parts of the world, including Serbia, in which the heaviest crime perpetrators can be sanded to isolation by the court decision.

Key words: imprisonment, penal institutions, Philadelphia (Pennsylvania) system, super-max, solitary confinement